

УДК 340.1

О.М. Юхимюк

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права
Волинського національного університету
імені Лесі Українки*

ФУНКЦІЇ ПРАВОЗАСТОСОВНОГО ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Юхимюк О. М. Функції правозастосовного тлумачення норм права

У статті проаналізовано місце і роль тлумачення норм права в процесі правозастосування. Функції тлумачення норм права в процесі правозастосування – це основні завдання та напрямки роз'яснення змісту правових норм з метою їх однакового розуміння, застосування та прийняття законного правозастосовного рішення.

Ключові слова: тлумачення, правозастосування, функції.

Юхимюк О. М. Функции правоприменительного толкования права

В статье проанализировано место и роль толкования норм права в процессе правоприменения. Функции толкования норм права в процессе правоприменения – это основные задания и направления разъяснения содержания правовых норм с целью их одинакового понимания, применения и принятия законного правоприменительного акта.

Iukhymiuk O. The functions of law application interpretation of law norm

The article deals with the role and place of the interpretation of law norm in the process of law application. The functions of the interpretation of law norm in the process of law application are the main tasks and trends of

explanation of law norm content with the purpose of the same understanding, the usage and adoption of the legal law application decision.

Key words: *interpretation, law application, functions*

Постановка проблеми. Загальний та абстрактний характер норм права виступає їх ключовою ознакою, адже вони покликані розповсюджувати свою дію на широке коло суб'єктів та ситуацій. В той же час норми права реалізуються у конкретних діях суб'єктів, застосовуються у певних ситуаціях. В процесі їх правозастосування виникає необхідність конкретизувати ті чи інші змістовні елементи норм права, що виражені в загальній та абстрактній формі, і таким чином, приблизити зміст норм права до конкретної життєвої ситуації. Тому при недостатній системності, плановості та координованості законотворчих процесів, тлумачення з метою правозастосування часто виявляється найважливішим, а інколи — практично єдиним, засобом пристосування закону до динамічних суспільних відносин. Як показує сучасна юридична практика, тлумачення норм права було і залишається виключно дієвим інструментом врегулювання і аргументації правозастосовчої діяльності, хоч разом з тим воно набуває універсальне значення для всієї юридичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичну основу дослідження питання тлумачення норм права в контексті правозастосування склали праці відомих учених-правознавців, зокрема таких, як Є. Васьковський, Ю. Власов, Л. Воєводін, М. Вопленко, В. Елькінд, А. Заєць, О. Зайчук, С. Комаров, О. Копиленко, М. Коркунов, П. Люблінський, М. Марченко, І. Михайлівський, Д. Михайлович, А. Міцкевич, П. Недбайло, М. Онищук, Н. Оніщенко, А. Піголкін, Ю. Тихомиров, Ю. Тодика, В. Хропанюк, Г. Шершеневич та ін. Сучасні теоретичні дослідження проблем тлумачення висвітлюють у курсах лекцій або навчальних посібниках з теорії держави та права такі автори, як А. Венгеров, В. Котюк, В. Лазарев, О. Скакун, М. Цвік, О. Черданцев, А. Шабуров та ін.). Проблема тлумачення правових норм присвячено

монографії А. Смірнова та А. Манукяна, Ю. Власова.

Зв'язки тлумачення норм права з правозастосовчою діяльністю аналізувалися у працях С. Алексєєва, В. Копейчикова, П. Рабіновича, Ю. Шемчушенка, Ю. Бро, І. Дюрягіна та ін. Частково питання функцій тлумачення норм права висвітлені в публікаціях А. Зайця, О. Капліної, М. Михайловича, М. Молибога.

Формулювання цілей статті. Метою виокремлення функцій тлумачення норм права в контексті правозастосовчої діяльності є більш ґрунтовне вивчення цілей, яких досягає суб'єкт правозастосування, з'ясовуючи та роз'яснюючи зміст правової норми, а також впливу результатів тлумачення на якість правозастосовних рішень.

Виклад основного матеріалу. Правозастосовчу діяльність в теорії права прийнято розглядати як велику та різносторонню діяльність державних органів і посадових осіб, що зводиться в першу чергу до прийняття рішень та безпосереднього видання правозастосовчих актів. Разом з тим, правозастосування є складним процесом, який включає окремі етапи по встановленню фактичних обставин конкретної життєвої ситуації, пошук правових засад вирішення справи і, власне, безпосереднє її вирішення.

В той же час термін тлумачення в правовій сфері використовується в кількох значеннях:

1) тлумачення виступає як інтелектуальний процес розуміння та пізнання правової норми, що виражається в сукупності способів (прийомів) тлумачення;

2) тлумачення розглядається як діяльність певних суб'єктів (офіційне та неофіційне тлумачення), що має різну обов'язковість для правозастосовувачів;

3) тлумачення постає у вигляді результату інтелектуального процесу розуміння та пізнання правової норми, вираженого в мовній формі, що називається тлумаченням за обсягом (буквальне, поширювальне і

обмежувальне). [5, с. 272]

Тлумачення норми права, як і її вибір в процесі правозастосування здійснюється в нерозривному зв'язку із встановленням обставин справи. Фактичні обставини є тою передумовою, яка нерідко спрямовує думку інтерпретатора на ту чи іншу частину норми, ставить перед ним питання, що дають можливість розкрити її зміст стосовно даних конкретних обставин. [1, с. 258] Варто підкреслити, що в процесі вибору та аналізу юридичної норми здійснюється не тлумачення взагалі, а особливе, правозастосовче тлумачення, яке органічно вплітається у владно-організуючу діяльність компетентного органу по забезпеченню реалізації правових норм, по індивідуальному врегулюванню суспільних відносин. [1, с. 259]

В процесі правозастосування тлумачення норм права має на меті однакове, правильне розуміння всіма суб'єктами правовідносин дійсного змісту правової норми. Разом з тим, тлумачення вибраної правової норми передбачає звернення правозастосовувача до офіційного тексту відповідного нормативного акта, ознайомлення зі всіма можливими змінами та доповненнями його первинної редакції, а також з офіційним тлумаченням (роз'ясненням) застосовуваної норми.

Офіційне тлумачення прийнято в теорії держави і права визначати як юридично обов'язкове роз'яснення правових приписів спеціально уповноваженими на це органами. Офіційне тлумачення – це свого роду загальнообов'язкова директива про те, як правильно застосовувати певну норму. Обов'язковість офіційного тлумачення передбачає обов'язок правозастосовчого органу: по-перше, шукати та вивчати акти тлумачення застосовуваних норм; по-друге, дотримуватись їх в разі розходження власних уявлень про зміст застосовуваних норм з вказівками актів офіційного тлумачення.[7, с. 545] В свою чергу, офіційне тлумачення поділяється на нормативне (автентичне та легальне) і казуальне (судове та адміністративне).

Варто підкреслити, що необхідність правозастосовчого тлумачення часто пов'язана з використанням у законодавстві формально невизначених правових норм, в тому числі оціночних понять. Формально невизначені правові норми - це такий різновид правових норм, які закріплені у статтях нормативно правових актів із використанням формально невизначених термінів (понять). Формально невизначені терміни - форма виразу оціночно-правових понять, спосіб закріплення соціально-значущих явищ, які будучи тотожними за зовнішніми параметрами, можуть мати різну значимість залежно від особливостей конкретних правовідносин.

За ступенем визначеності, точніше невизначеності, такі поняття можна поділити на дві групи: оціночні і напівоціночні (проміжні між оціночними і формально визначеними). Оціночне поняття - це закріплена у правовій нормі абстрактна характеристика соціальної значимості реальних або потенційних фактів, що має бути неодмінно конкретизована під час його застосування чи реалізації, завдяки чому забезпечується юридичне реагування держави на всі індивідуалізовані факти, яким властива зафіксована у юридичній нормі значущість. [4, с. 25-26] Отже, інтерпретація соціальної значущості окреслених такими поняттями явищ може бути пов'язана з специфікою конкретної життєвої ситуації, вони можуть по-різному тлумачитись залежно від суб'єкта правозастосування і створюють можливості правозастосувального розсуду у процесі формування юридичної оцінки.

При здійсненні тлумачення, в тому числі в процесі правозастосування, варто виділяти сферу, об'єкт та предмет тлумачення.

Сферою тлумачення права є сфера об'єктивного права, тобто сукупність норм, що містяться у джерелах (формах) права та мають потребу в усвідомленні та роз'ясненні як уповноваженими органами держави та їх посадовими особами, так і суб'єктами права у процесі правотворчої, правореалізаційної, правозастосовної та інших правових форм діяльності. [3, с. 66]

Відповідно, об'єктом тлумачення виступає норма права, що виражена в приписах законів та підзаконних актів, нормативних договорів та інших форм права, а також у правоположеннях проектів нормативно-правових актів, які підготовлені до прийняття [6, с. 434]

Безпосереднім предметом інтерпретації права виступає юридичний текст, який міститься у відповідних джерелах права (нормативно-правових акта, правових договорах, правових прецедентах тощо). Безпосереднім предметом тлумачення (зокрема, при правозастосуванні – Ю. О.) можуть бути як нормативно-правові акти або інші форми права в цілому, так і окремі правові приписи (статті, пункти, абзаци нормативно-правового акта тощо). В деяких випадках предметом право тлумачної діяльності виступають й відповідні матеріали, пов'язані з виданням та функціонуванням тих чи інших форм права (тексти законопроектів, програми політичних партій, стенограми засідань, на яких були ухвалені відповідні юридичні акти, матеріали практики тощо). Вони дозволяють дійти обґрунтованого висновку щодо дійсного змісту норм права, втілених у відповідному юридичному тексті, визначити не тільки «букву», а й «дух» закону або іншого акта, що підлягає тлумаченню. [2, с. 421-422] В процесі правозастосування це інколи породжує необхідність звернутись до нових фактів по справі або ж навпаки, з'ясовується, що деякі факти взагалі не стосуються даної справи.

Частим явищем, обумовленим недосконалістю систематизації сучасного законодавства, його суттєвою деструктурованістю та неузгодженістю, в процесі правозастосування спостерігаються прогалини та колізії в законодавстві. Під прогалинами розуміють повну або часткову відсутність (пропуск) необхідних юридичних норм у чинних законодавчих актах, якими, виходячи з принципів права, мають бути врегульовані певні суспільні відносини. [6, с. 427] Колізії в законодавстві – суперечності та розбіжності між нормами права, закріплені у приписах нормативно-правових актів, що регулюють однакові правові відносини і виявляються в процесі їх застосування компетентними органами і уповноваженими посадовими

особами. [6, с. 431] І прогалини, і колізії в праві пропонується переборювати шляхом подолання. Це спосіб, який у процесі застосування норм права при виявленні прогалин дозволяє реалізовувати аналогію закону, аналогію права чи міжгалузеву аналогію (субсидіарне застосування норм права). Цей же спосіб дозволяє тимчасово вирішувати правові колізії, хоча й не знімає суперечностей. Зокрема, суб'єкту правозастосування пропонується на основі загальних правил щодо темпоральної (часової), ієрархічної (субординаційної), змістової характеристик правової норми, здійснювати загальне тлумачення нормативних актів, особливо коли вибір між нормами неможливо зробити на підставі колізійних норм (норм-арбітрів).

Отже, функції тлумачення норм права в процесі правозастосування можна окреслити як основні завдання та напрямки роз'яснення змісту правових норм з метою їх однакового розуміння, застосування та прийняття законного правозастосовного рішення.

До функцій тлумачення норм права в правозастосовчій діяльності відносяться:

- 1) пізнавальна (інформаційна) - пізнання інтерпретатором сутності норми права, яка дістала своє вираження у нормативному розпорядженні;
- 2) конкретизуюча - уточнення норми права з урахуванням певної справи, визначених обставин;
- 3) регулятивна - виконання офіційним актом тлумачення спільно з нормою регулятивних функцій;
- 4) правоконтролююча - виявлення недоліків норми права і доведення до відома відповідних правотворчих органів про необхідність її удосконалення;
- 5) правозабезпечувальна - утримання від свавільного застосування нормативних приписів, забезпечення єдності, законності та безперервності правового регулювання, ефективності правозастосовної діяльності; [3, с. 67]
- 6) правокомпенсаційна – застосування аналогії закону, аналогії права, міжгалузевої аналогії та тимчасове подолання правових колізій;
- 7) освітньо-виховна - підвищення рівня правової свідомості та правової

культури суб'єкта правозастосування в результаті виникнення необхідності опрацювання значної кількості як нормативно-правового, так і науково-юридичного матеріалу.

Висновки з даного дослідження. Вцілому процес тлумачення норм права є важливою складовою правозастосування і спрямовується на з'ясування за допомогою певних засобів дійсної волі законодавця, вираженої в нормах права, та її роз'яснення іншим особам. Значимість тлумачення, як стадії правозастосовчої діяльності проявляється, по-перше, у частому його використанні, а, по-друге, саме в правозастосуванні інтерпретація норм права отримує офіційний зовнішній вираз і втілюється у правозастосовчому акті. Здійснюючи тлумачення норм права, суб'єкт правозастосування не лише якісно та кваліфіковано вирішує справу, а й сприяє забезпеченню цілісного функціонування механізму правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. Проблемы теории права. Курс лекций в 2-х томах / Алексеев С. – Т. 2. – Свердловск, 1973. – 418 с.
2. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2010. – 584 с.
3. Заєць А. Г. Тлумачення правових норм у сучасних умовах: функції та методи // Держава і право. – Вип. 37. – Київ, 2007. – С. 66-71
4. Косович В. Формально невизначені терміни як засіб правового впливу / Косович В. // Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка: Сер. юрид. – 2010. – Вип. 50. – С. 25-31

5. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс / Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. – Х.: ТОВ «Одісей», 2008. – 432 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник / Скакун О.Ф. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
7. Червонюк В. И. Теория государства и права: Учебник./ Червонюк В. И. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 704 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 1 від 30 серпня 2011 року)*

Статтю виконано 03.07.2011

Надійшла до редакції __.__.20__